

علیرضا خدادوست

جامعه‌شناسان، مردم‌شناسان و فلاسفه تربیت نموده است. او را باید از برجسته‌ترین دین‌شناسان دوران مدرن محسوب کرد که به‌ویژه به ادیان شرقی علاقمند بود.

اسمارت در مدت حیات علمی‌اش ۳۵ کتاب و ۲۵۰ مقاله در زمینه ادیان نگاشت و از معروفترین آثارش می‌توان به تحقیق جامع ادیان جهان اشاره کرد که با درک عمیقی از دین نگاشته شده است.

وی در ژانویه ۲۰۰۱ در لنکستر انگلستان درگذشت. در این کتاب که شامل سیزده فصل است، اسمارت ادیان گوناگون را بر مبنای تاریخ پیدایش و شکل‌گیری آنها و جغرافیای پراکندگی پیروانی آنها مورد بررسی قرار داده است.

اسمارت این بررسی را در چارچوب پارادایم دین‌شناسی خودش که در ادامه به آن اشاره خواهد شد، پیگیری کرده است.

به‌جز فصل اول که وی به صورت کلی درباره سرشت دین اظهارنظر کرده است، ساختار سایر فصول به این شکل است که نویسنده نخست اطلاعاتی را درباره نحوه پیدایش، شکل‌گیری و گسترش دین مورد بحث در اختیار خواننده قرار می‌دهد و سپس در ادامه تحولاتی را که این دین از سر گذرانده است را تا دوران حاضر پیگیری می‌کند و لذا به مباحثی نظیر شکل‌گیری فرقه‌ها و ادیان جدید از دل سنت‌ها و ادیان سنتی نیز می‌پردازد. او در پایان هر فصل چهره‌ها و شخصیت‌های برجسته در هر دین را نیز با معرفی آثار آنها به خواننده عرضه می‌کند و در نهایت با مطرح کردن خلاصه‌ای از باورها و اعتقادات آن جریان دینی فصل را به اتمام می‌رساند.

لذا هرچند که اسمارت نام کتابش را تجربه دینی بشر انتخاب کرده ولی خواننده با اطلاعات فراوانی درباره تاریخ ادیان نیز مواجه می‌شود که به‌انضمام تصاویر و اشکالی که مؤلف در هر فصل گنجانده یک دوره فشرده از تاریخ ادیان را نیز مرور می‌کند.

مجلد نخست از ترجمه کتاب شامل شش فصل است. نویسنده معتقد است برای دستیابی به تجلیات متعددی تجربه دینی آگاهی از سرشت دین ضروری است و لذا کتاب را با گزارش از جنبه‌های اصلی دین و انواع عمده باورهای دینی که در تاریخ جهان یافت شده آغاز کرده است.

در فصل اول که دین و تجربه بشری نام دارد، اسمارت دین‌شناسی‌اش را عرضه می‌کند. وی معتقد است: «برای فهم تاریخ و حیات بشری، فهمیدن دین ضروری است و در جهان برای درک مفهوم زندگی باید مکاتب و ادیان ملل دیگر فهمیده شود.»

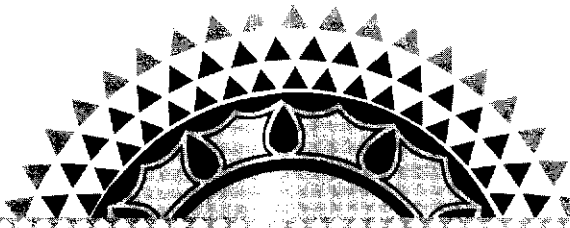
او در ادامه تأکید می‌کند: «دین چیزی، دیدنی نیست. درست است که معابد،

تجربه دینی بشر
تجربه دینی بشر / نینیان اسمارت / ترجمه مرتضی گودرزی (جلد اول)،
محمد محمدرضایی و ابوالفضل محمودی (جلد دوم) / انتشارات سمت / چاپ
اول ۱۳۸۳

این کتاب ترجمه‌ای است از کتاب Experience of Mankind The Religious که نخستین بار در سال ۱۹۶۸ توسط نینیان اسمارت منتشر شد و پس از آن در سال‌های بعد با ویرایش‌های تازه‌ای تجدیدچاپ شد که ترجمه آن از روی سومین ویرایش آن که در سال ۱۹۸۴ منتشر شده صورت گرفته است. اسمارت که دارای اصلاتی اسکاتلندی بود، سال ۱۹۲۶ در کمبریج به دنیا آمد و در آکسفورد به تحصیل پرداخت و در سال ۱۹۶۷ استاد تحقیقات دینی در دانشگاه لنکستر شد. وی در سال ۱۹۷۶ به دانشگاه کالیفرنیا در سنتا باربارا رفت و بیشتر همکاری خود را معطوف به این دانشگاه نمود.

اسمارت در دانشگاه لنکستر، مرکز تحقیقات دینی تأسیس کرد که در طول فعالیتش کارشناسان ادیان و مذاهب بسیاری اعم از کارشناسان دینی بودایی، هندو، مسلمان، یهودی و مسیحی و نمایندگان فرقه‌های مذهبی در کنار

در پنجمین فصل اسمارت به شرق دور می‌رود و تجربه دینی در چین و ژاپن را به بحث می‌گذارد.

در آغاز فصل به خواستگاه‌های اصلی دین چینی اشاره می‌کند و دین سنتی باستانی چین که کنفوسیوس نیروی تازه‌ای بدان بخشید، دین تائو که تفسیری عرفانی از عالم ارائه نمود و سوم دین بودا که از سده اول میلادی به بعد به چین راه یافت را خواستگاه‌های سه‌گانه دین چینی معرفی می‌کند و در سرتاسر این فصل تأثیر متقابل «سه دین» را بررسی می‌کند. وی همچنین تأکید می‌کند که اعتقادهای دیگری نیز به چین راه یافتند. در قرون اولیه عصر مسیحی، ادیان زرتشت، نسطوری و مانوی از طریق جاده ابریشم از آسیای مرکزی عبور کردند، اما در چین مدرن اثر قابل توجهی از خود به جای نگذاشته‌اند. نحوه ورود آیین‌های مختلف به ژاپن بخش دیگری از این فصل را به خود اختصاص داده که در آن ادیان ژاپنی مانند شینتو نیز در خلال آن معرفی شده‌اند.

دین در دنیای مدیترانه‌ای باستان عنوان ششمین فصل کتاب است. محدوده جغرافیایی مورد بررسی در این فصل از ایران در شرق، اسپانیا در غرب را دربرمی‌گیرد که حیطه زمانی آن از هزاره چهارم قبل از میلاد تا سده‌های اولیه عصر مسیحی را شامل می‌شود.

اساطیر کهن مصری و یونانی، خدایان سومری، حماسه گیلگمش، تعالیم دین زرتشت و فلسفه یونانی برخی از عناوین مطالب این فصل هستند. فصل هفتم در مجلد دوم آغاز می‌شود، عنوان این فصل تجربه یهودی است که با بررسی محتوای کتاب مقدس آغاز می‌شود و با طرح موضوعاتی نظیر یهودیت در عصر یونانی‌مآبی، شورش مکابیان، فریسیان فرجام قوم یهود، اندیشه‌یهودی در قرون وسطی و جنبش روشنگری و اصلاح آیین یهود ادامه می‌یابد.

مسیحیت با اختصاص بیش از دویست صفحه بیشترین سهم را در کتاب اسمارت به خود اختصاص داده که در دو فصل هشتم و نهم با عناوین تجربه مسیحی متقدم و تجربه مسیحی متقدم مورد بررسی قرار گرفته است. تجربه آمریکایی و حوزه اقیانوس آرام عنوان دهمین فصل کتاب است که در آن آیین‌های امپراتوری اینکا و دین ازتک و سنت‌های بومی سرخپوستان آمریکا توصیف شده‌اند و در ادامه نیز تجربه بومیان استرالیا و جزایر اقیانوس آرام مورد بحث قرار گرفته‌اند.

از آنجا که مکتب‌های مارکسیسم و اومانیسم در برخی زمینه‌ها به رقابت با دین برخاسته‌اند، نویسنده، آنها را در تصویرپردازی از ادیان ترسیم نموده است و با ارائه پژوهشهایی در مورد وضعیت کنونی و آینده دین سخنانش را به پایان رسانده است. لذا دو فصل نهایی با عناوین تجربه انسان‌گرایی و تجربه معاصر و آینده با مرور فلسفه هگل، کارل مارکس، نیچه، هیوم و کی‌یرکگارد درصدد توصیف وضعیت دین در طی قرن گذشته در رقابت با فلسفه‌های یادشده است و بالاخره تجدید حیات ادیان بزرگ پایان‌بخش این اثر بزرگ است که ترجمه فارسی آن بالغ بر هشتصد و سی صفحه است.

ازجمله نکات پرسش‌برانگیز ترجمه فارسی این اثر حذف بخش مربوط به دین اسلام از سوی ناشر است که هیچ‌گونه توضیحی از سوی ناشر در این باره ارائه نشده است و فقط در برخی موارد مترجمان آن جایی که سخن از اسلام به میان آورده در پانویس اشاره کرده‌اند که این بخش به صلاح‌دید ناشر حذف شد است و لذا ناشر مشخص نکرده است که در ترجمه چنین اثر مهمی درباره ادیان و با توجه به جایگاه مهم اسلام در میان ادیان توحیدی چه صلاح‌دید یا باعث شده تا این بخش را حذف نمایند؟ و آیا اساساً حذف این بخش در تناقض با فلسفه انتشار چنین اثری نیست؟

مراسم دینی و هنر دینی وجود دارد و اینها را می‌توان مشاهده نمود ولی برای پی بردن به اهمیت آنها باید به حیات باطنی کسانی دست یافت که این عوامل بیرونی را به کار می‌گیرند.»

اسمارت در ادامه ابعاد ششگانه دین را که عبارت باشند از: ۱. بُعد مراسم عبادی ۲. بُعد اسطوره‌های ۳. بُعد اعتقادی ۴. بُعد اخلاقی ۵. بُعد اجتماعی و ۶. بُعد تجربی به تفصیل شرح می‌دهد.

او در تبیین این بُعد آخر می‌نویسد: «هنگامی که رویدادها و زندگی انسانهایی را در نظر می‌گیریم که از آنها ادیان بزرگ سرچشمه گرفته‌اند، عامل تجربه دینی مهمتر می‌شود. ما از الهامات ابتدایی برخی از اینبای عهد عتیق و نیز از تجاربشان سوابق و مکتوباتی از دست دادیم دال بر اینکه آنها را از چیزی فوق‌العاده مهم درباره خدا خبر می‌داد و آنها را برمی‌انگیخت تا به نام او انسانها را تعلیم دهند. از طریق چنان تجربه‌هایی بود که محمد (ص) وحدانیت الله را ابلاغ نمود - پیامی که از آسیای مرکزی تا اسپانیا تأثیر تکان‌دهنده‌ای بر جهان گذاشت.»

در این فصل که می‌توان آن را به‌نوعی چکیده کل کتاب تلقی کرد. نویسنده به موضوعاتی نظیر وحی، اسطوره و ضمیر ناخودآگاه و ادیان متأخر توجه کرده و برخی مکتب بشری را که از جنبه‌های معنوی و دینی زندگی بشر در طی قرون اخیر کاسته‌اند سخن به میان آورده است.

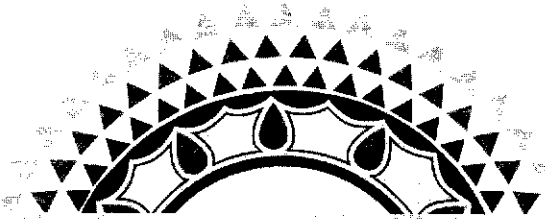
اسمارت آخر این فصل را به موضوع گفت‌وگوی ادیان اختصاص داده و معتقد است: «تنها در دوره اخیر امکان تحقق گفت‌وگوی واقعی میان ادیان فراهم گردیده است.» زیرا به نظر وی تنها در صد سال گذشته بوده است که کوششهای خستگی‌ناپذیر بسیاری از محققین، مکتوبات مقدس عالم را در دسترس قرار داده است. اسمارت تأکید می‌کند که اکنون برای اولین بار در تاریخ بشر این امکان فراهم آمده تا پیروان ادیان مختلف در شرق یا غرب با شیوه‌ای آگاهانه و دلسوزانه با یکدیگر سخن بگویند.

فصل دوم کتاب به بررسی «ادیان ماقبل تاریخ و ابتدایی» اختصاص دارد. نویسنده اعتقاد دارد باید این تحقیق را با کوششی جهت‌دستیابی به رموز ادیان ماقبل تاریخ آغاز کنیم، زیرا آنجا سرآغاز مناسبی برای بررسی ادیان سنتی جوامع نسبتاً کوچک و به‌ویژه ادیان آفریقایی می‌باشد. نظریه‌های مربوط به پیدایش دین، مفهوم توتم و تابو و الگوهای اسطوره‌ای از موضوعات مطرح‌شده در این فصل هستند.

تجربه دینی آفریقا، عنوان فصل سوم کتاب است که با نگاهی به جغرافیای انسانی آغاز می‌شود و با بررسی تنوع ادیان سنتی ادامه می‌یابد. پرسش ارواح و نیاکان ازجمله مطالب مطرح‌شده در این فصل هستند که با بررسی یکی از اولین نمونه‌های یک دین آفریقایی تکمیل می‌شود. این دین آیین گی‌کویو نام دارد در اثری کلاسیک به نام در برابر کوه کنیا توصیف شده است.

مذهب یورپا و صهیونیسم زولو غیر از دیگر بخش‌های این فصل‌اند. اسمارت در جمع‌بندی این فصل می‌نویسد: «در تمامی ادیان گروه‌های قومی نسبتاً کوچک، در ملتها و قبایل کوچک، با الگوهای دینی و واکنش به گسترش نهضت روز واپسین سفیدپوستان را می‌یابیم که برای فهم حال و آینده منزلت انسانی و عقاید بشری اساسی است.»

چهارمین فصل کتاب با مرور روند شکل‌گیری تنوع دینی در هند آغاز می‌شود و با معرفی چهره‌های برجسته هر یک از آیین‌ها ادامه می‌یابد و همچون سایر فصول با جمع‌بندی نویسنده پایان می‌یابد. اسمارت در جمع‌بندی این فصل می‌نویسد: «در هند می‌توان سه دیدگاه دینی اساسی را مشاهده کرد؛ دیدگاه ملحدانه کثرت‌گرای ارواح مانند یوگا، مطلق‌گرایی (absolutism) مانند مکعب غیرثنویت‌گرایی و خداپرستی مانند تعالیم رامالوجا.

این اثر که ترجمه فارسی آن در قطع رقعی بالغ بر پانصدویست صفحه است از ۲۰ فصل تشکیل شده است.

نخستین فصل آن مقدمه است که در آن نویسنده به توضیحات کلی درباره دین آفریقایی بسنده کرده است. در فصل دوم مطالعات انجام شده در زمینه ادیان آفریقا را مرور و دسته‌بندی کرده است. وی این تقسیم‌بندی را بر اساس زمان نگارش و رویکرد روش‌شناختی آن‌ها انجام داده است. و در آخر همین فصل نیز مجدداً تأکید می‌کند که رویکرد من در این کتاب بررسی دین به عنوان پدیده‌ای وجودی است با این باور که زمان برای درک و شناخت فلسفه و دین آفریقایی مفهومی کلیدی است. نویسنده این رویکرد را در فصل چهارم به تفصیل شرح می‌دهد و می‌نویسد: آفریقایی‌ها هستی‌شناسی خاص خود را دارند و برای درک و شناخت ادیان آنان، ما بایستی به درون این هستی‌شناسی نفوذ کنیم. او سپس با تأکید بر اینکه این نوع هستی‌شناسی به غایت انسان‌مدارانه است پنج مقوله را در تبیین این هستی‌شناسی از یکدیگر متمایز می‌کند:

۱. خدا به عنوان تبیین‌نهایی خلقت و حفظ و بقای انسان و تمام موجودات
 ۲. ارواح از موجودات وراثت‌ساز و ارواح آدمهایی که در گذشته‌های دور فوت کرده‌اند تشکیل می‌شوند؛

۳. انسان موجودی است زنده و شامل کسانی می‌شود که متولد خواهند شد؛
 ۴. حیوانات و گیاهان و بقیه حیات زیستی؛
 ۵. اشیا و پدیده‌های فاقد زندگی زیستی.

وی از همین فصل وارد بحث درباره مفهوم خدا در ادیان آفریقایی می‌شود و این بحث را تا فصل هفتم پیگیری می‌کند و در این فصول درباره ماهیت خداوند، آثار و اعمال خداوند، رابطه خداوند و طبیعت و پرستش خداوند بحث می‌کند. گفتنی است که نویسنده در کتاب دیگری با عنوان مفاهیم خدا در آفریقا به تفصیل درباره این موضوع سخن گفت است.

پس از فصول هشتم و نهم که در آن موضوع موجودات روحانی، ارواح و آفرینش انسان نخستین مطرح شده است، فصول دهم، یازدهم، دوازدهم و سیزدهم با حال و هوایی مردم‌شناختی به توصیف روابط درون قبایل می‌پردازد و ضمن تبیین روابط خویشاوندی و خانوادگی، آداب و رسوم تولد، آیین تشریف و بلوغ، ازدواج و روابط زناشویی و مرگ را توصیف می‌کند. مرگ و زندگی پس از مرگ در فصل چهاردهم مورد بررسی قرار گرفته است.

گروه‌های مرجع در میان قبایل آفریقایی که بیشتر شامل پزشکان سنتی می‌شوند و جایگاه آنان در میان مردم موضوع پانزدهمین فصل کتاب است. در فصل شانزدهم جادوگری و سحر و نفوذ آن در میان عقاید مردم مورد توجه نویسنده قرار گرفته است و در فصل هفدهم نیز الهیات این دین و اخلاقیات آن مرور شده است.

در فصول انتهایی کتاب تاریخ و سابقه حضور دو دین مهم اسلام و مسیحیت در این قاره و چگونگی پراکندگی پیروان این ادیان در آفریقا در فصلی مجزا مورد بحث قرار گرفته و تحولات دنیای جدید طی چند دهه گذشته بر اعتقادات و آداب و رسوم قبایل نیز در فصلی دیگر مورد بررسی قرار گرفته است.

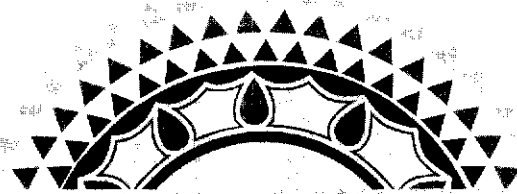
وی در اواخر کتاب در یک جمع‌بندی کلی می‌نویسد: از جنبه مذهبی سه نظام در آفریقا غالب بوده‌اند و هنوز هم غالب هستند: مسیحیت، اسلام و ادیان سنتی. مسیحیت در آفریقا برای مدت دوهزار سال وجود داشته است و زمانی ادعا می‌شد که از لحاظ جغرافیایی نیمی از جمعیت این قاره مسیحی بودند. اسلام به همراه اعتقاد و شمشیر، بیعت یک‌سوم جمعیت آفریقا را به دست آورده است. یهودیت، دین هندوئی، دین سیک و بهایی دیگر سنت‌هایی هستند که گرچه پیروانی اندک دارند، به پیچیدگی مذهبی در آفریقا می‌افزایند.

ادیان و فلسفه آفریقایی

ادیان و فلسفه آفریقایی / جان. اس. مبییتی / ترجمه مرضیه شنکایی / ویراسته بهزاد سالکی / نشر ادیان / ۱۳۸۳

کتاب فوق از معدود آثار موجود به زبان فارسی که موضوع ادیان آفریقایی را مورد توجه قرار داده است. این کتاب که در سال ۱۹۹۰ میلادی توسط جان. اس. مبییتی به نگارش درآمده است، اثری است نسبتاً مفصل درباره دین سنتی در آفریقا که در میان قبایل مختلف آفریقا با تنوع و تکثر قابل مشاهده است. نویسنده کتاب با اعتقاد به اینکه دین سنتی در آفریقا با زندگی روزمره مردم و هستی آنها گره خورده است، رویکردی هستی‌شناسانه در تألیف کتاب انتخاب نموده است. وی در مقدمه کتاب در این باره می‌نویسد: هر جا که یک آفریقایی باشد، دین او آنجاست، او دین خود را به مزرعه‌ای می‌برد که در آن دانه می‌کارد یا محصول تازه برداشت می‌کند. اگر شخصی تحصیل کرده باشد، دینش را به اتاق برگزاری امتحان در مدرسه یا دانشگاه می‌برد و اگر سیاستمدار است آن را به عمارت مجلس می‌برد». نویسنده در مقدمه کتاب به ملزومات مطالعه ادیان آفریقایی اشاره می‌کند و می‌نویسد: این حوزه از مطالعه، همکاری میان‌رشته‌ای بین مورخان، مردم‌شناسان و متالمان را می‌طلبد. وی همچنین درباره رهیافت خودش در این کتاب می‌گوید: رهیافت من در اینجا کاملاً توصیفی و تفسیری است و به شیوه‌ای تطبیقی آن عناصری را که نماینده ادیان سنتی از سراسر آفریقا هستند گردآوری کرده‌ام. در این نوع بررسی عمومی، جایی برای پرداختن عمیق درباره نظام مذهبی پیچیده و منحصریفرده هر یک از گروه‌های قومی نیست.

دانشنامه جنبش‌های اسلامی در جهان عرب، ایران و ترکیه

موسوعه الحركات الاسلاميه في الوطن العربي و ایران و ترکیه

نویسنده: احمد موصلی

ناشر: مرکز دراسات الوحدة العربيه

سال و محل نشر: ۲۰۰۴، بیروت

مرکز دراسات الوحدة العربيه

موسوعة الحركات الإسلامية

في الوطن العربي وإيران و ترکیه

تدوین: احمد الموصلي

و از سوی دیگر نقد فلسفه و ایدئولوژی سیاسی و فلسفه علوم است. اما اصول‌گرایی اسلامی به لحاظ فلسفی دو نگرش متناقض را رد می‌کند: نخست این نگرش را که معتقدات انسان، یک حقیقت است و دوم این نگرش را که حقیقت شخصی مطلقاً وجود ندارد. به لحاظ سیاسی هم این جریان اصل «قدرت از آن ملت است» را رد می‌کند و مخالف این است که جوامع بازارهای مصرف‌خواسته‌ها و تمایلات به شمار می‌آیند. جایگزینی که اصول‌گرایی اسلامی مطرح می‌کند ایجاد جوامعی مبتنی بر عدالت و فضیلت و احسان است.

در مقابل اصول‌گرایی اسلامی، اصلاح‌گرایی اسلامی بر وجود قوانین طبیعی و اخلاقی در طبیعت بشری تأکید می‌ورزد. این قوانین طبیعی و اخلاقی همان حقیقت است و می‌توان از راه عقل بر آنها برهان اقامه کرد. آنان همچنین بر اهمیت علم در فهم و تئویل وحی تأکید می‌ورزند و روی خوشی به مفاهیم سنتی و فلسفی و مفاهیم علم کلام (قدیم) نشان ندادند و تئویل‌ها و تفسیرهای جدیدی را در فلسفه و علم کلام پذیرفتند که صحت آنها متوقف بر صحت داده‌های علوم جدید است. اختلال اساسی اصول‌گرایان و اصلاح‌گرایان این است که اصول‌گرایان اسلام را نظامی فراگیر و بی‌نیاز به دلیل منطقی می‌دانند در حالی که اصلاح‌گرایان اصل دست‌یابی به حقیقت از طریق برهان را پذیرفته‌اند. در بررسی اصول سیاسی دو جریان یادشده، نویسنده چهار مفهوم را در اندیشه این دو جریان به‌طور مقایسه‌ای تحلیل می‌کند: ۱) جهانی‌بودن اسلام؛ ۲) جاهلیت جهان؛ ۳) جهاد؛ ۴) صلح.

در ادامه این نقده، نویسنده سیر تحول مواضع اسلام‌گرایان در مسأله تکثرگرایی و دموکراسی را مورد بررسی قرار می‌دهد و این دو موضوع را از دو دیدگاه اسلامی معتدل و افراطی گزارش می‌کند.

وی حسن‌الینا را آغازگر گفتمان فراگیر معتدل و سید قطب را سرآمد گفتمان فراگیر افراطی می‌شمارد. پس از این مقدمه مفصل به متن دانشنامه می‌رسیم که با بشیر ابراهیمی آغاز و با یوم‌القدس (روزنامه جهانی قدس) پایان می‌یابد.

اطلاعاتی که نویسنده از شخصیت‌های اسلام‌گرای ایرانی ارائه می‌دهد دقیق و قابل توجه است اما یک عیب استناد به منابع انگلیسی همین است که نام برخی از شخصیت‌ها و نهادهای ایرانی به‌درستی ضبط نشده است، مانند سید مجتباب نبوی صفوی که همان سید مجتبی نواب صفوی است یا روحانیون موبارزیه، که ارتش روحانیون مبارز است و...

کتاب موسوعه الحركات الاسلاميه در نوع خود کتابی بی‌نظیر و ارزشمند است و خواننده و پژوهنده اندیشه سیاسی عرب در این کتاب پاسخ بسیاری از مجهولات خود را خواهد یافت.

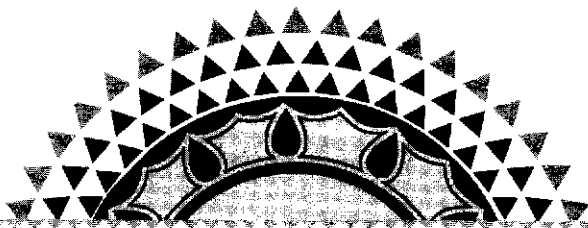
دکتر احمد موصلی استاد علوم سیاسی دانشگاه امریکایی بیروت نتیجه سالیان درازی از کاوش و پژوهش خود را در کتاب موسوعه الحركات الاسلاميه فی‌الوطن العربي و ایران و ترکیه عرضه کرده است. این کتاب که دانشنامه یا فرهنگ جنبش‌های اسلامی در جهان عرب و ایران و ترکیه است در یک مقدمه و سه فصل گنجانده است، اما پیش از مقدمه، نویسنده، مناسب دید تا مهم‌ترین حوادث مرتبط با جنبش‌های اسلامی را از سال ۱۸۰۴ میلادی یعنی آغاز قرن نوزدهم تا سپتامبر ۲۰۰۲ میلادی را به صورت روزشمار همراه با توضیحاتی اجمالی تنظیم کند. نخستین حادثی که در این روزشمار بدان اشاره رفته است، تأسیس دولت اسلامی سوکوتو در مرکز سودان به دست عثمان دان فودیو در سال ۱۸۰۴ و سقوط شهر مدینه منوره به دست ابن‌سعود در سال ۱۸۰۷ است و به همین شکل مهم‌ترین حوادث اسلام سیاسی در مناطق یادشده مرور شده تا به انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ و تأسیس حزب‌الله لبنان در ۱۹۸۴ و به قدرت رسیدن نجم‌الدین اربکان در ۱۹۹۶ و... رسیده و آخرین این حوادث پیروزی حزب عدالت و توسعه در مغرب و انفجارهای بالی انزوری در اکتبر ۲۰۰۲ است.

موصلی هدف از تدوین این دانشنامه را ارائه اطلاعات ضروری و مباحث تحلیلی اندیشه‌ای اساسی و اصول و مفاهیم و مذاهب و عقاید خاص جماعت‌ها و جنبش‌های اصول‌گرای اسلامی یا جنبش‌های اسلام سیاسی در جهان عرب و ایران و ترکیه و نیز ارائه اطلاعاتی اساسی پیرامون رهبران و بنیادگذاران و متفکران و اعضای برجسته این جنبش‌ها و جهان‌ها دانسته است.

هرچند مباحث و مسایل تازه‌تر بیشتر مورد اهتمام نویسنده بوده است، اما قدیمی‌ترها نیز از دایره توجه بیرون نوده‌اند. از سوی دیگر نویسنده سعی کرده است تا حجم بیشتری را به آن دسته از جنبش‌ها و شخصیت‌های اسلام‌گرای سیاسی که از شهرت و تأثیر بیشتری برخوردار بودند اختصاص دهد. از این رو جنبش‌ها و جهان‌هایی مانند اخوان‌المسلمین، حزب‌الله، جبهه نجات اسلامی الجزایر، متفکران و رهبرانی مانند حسن‌الینا، سید قطب، امام خمینی، حسن ترابی جای بیشتری از صفحات کتاب را به خود اختصاص داده‌اند. این دانشنامه تقریباً همه شخصیت‌های اصلی و ثانوی جنبش‌های اسلامی و دیگر اصول‌گراهای برجسته مستقل را دربر گرفته است.

حجم قابل توجهی از این کتاب را مقدمه آن تشکیل می‌دهد که تقریباً ۷۵٪ صفحه است و اهمیت آن مقدمه از جهانی از اصل کتاب مهم‌تر به نظر می‌رسد، زیرا در این مقدمه گفتمان‌های ایدئولوژیک و سیاسی اسلامی جدید و معاصر مورد مطالعه و ارزیابی قرار گرفته است. در این مقدمه سه مدخل فکری، تئوریک و سیاسی پیرامون سه مضمون الف: معرفت‌شناسی یا مبادی معرفتی جنبش‌های اسلامی؛ ب: نگرش این جنبش‌ها به طبیعت و ماهیت و مبادی سیاست؛ و ج: سیر تحولات فکری این جنبش‌ها پیرامون مسایل معاصر به‌ویژه تکثرگرایی و دموکراسی تدوین شده است.

موصلی همانند پارهای دیگر از متفکران و اندیشه‌پژوهان عرب اندیشه اسلامی معاصر را به دو جریان عمده تقسیم می‌کند: اصلاح‌گرایی و اصول‌گرایی که نقطه اشتراک هر دو در این است که اسلام را به عنوان مبنا و پایه تمدن و قاعده بنیادین معرفت و منبع اصول شکل‌دهنده نظام سیاسی و اجتماعی پذیرفته‌اند. اصول‌گرایی بخشی از گفتمان فکری‌ای است که طی چندین قرن در شرق و غرب جریان داشته

مسابیل جنبش اسلامی معاصر

معرفی کتاب الحرکه اسلامیة مالها و ماعليها

مؤلف: آیت الله سید محمد حسین فضل الله

تهیه و تنظیم: نجیب نور الدین

ناشر: دار الملک، بیروت، ۲۰۰۴

«بنیادگرایی اسلامی»، «رادیکالیسم اسلامی» و «احیاءگری اسلامی» یاد می‌شود در قرن بیستم و به‌ویژه در ربع اخیر این قرن، حجم عظیمی از توجهات سیاسی را در جهان به خود مشغول داشته است.

پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ میلادی خودباوری جنبش‌های اسلامی را در گوشه و کنار جهان، به اوج خود رساند و فصل جدیدی را در حیات این جنبش‌ها گشود. اسباب ظهور و اوج‌گیری جنبش‌های اسلامی را می‌توان به عوامل گوناگون داخلی و خارجی مستند دانست که در هر مورد می‌توان اسباب مشخصی را برشمرد. برای مثال جنبش‌های اسلامی در الجزایر، سوئان، مصر و اردن در اصطکاک و معارضة با نظام‌های سیاسی حاکم ظهور و رشد یافت و جنبش اسلامی لبنان، ایران و افغانستان در رویارویی مستقیم با نظام‌های استبداد جهانی (امریکا، شوروی، اسرائیل) پدید آمد.

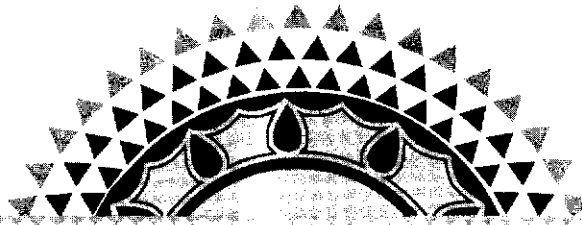
کتاب الحرکه الاسلامیه، مالها و ماعليها، مجموعه‌ای از گفتارها و گفت‌وگوهای مرجع دینی شیعیان، آیت‌الله سید محمد حسین فضل‌الله است که در پانزده فصل تنظیم شده است. فضل‌الله در طول حیات سیاسی خود بیش از هر چیز به حرکت و جنبش اسلام و طرح اندیشه جنبش اسلامی اندیشیده است. وی در طول بیش از چهار دهه فعالیت خود در لبنان، چندین نسل از جوانان را بر مبنای همین اندیشه جنبشی پرورده است که جنبش حزب‌الله هم با همین سرمایه اولیه بنیان نهاده شد. فضل‌الله در دهه هشتاد میلادی کتاب الحرکه الاسلامیه هموم و قضایا را نگاشت که یکی از پژوهشگران عرب آن را مانیفست جنبش‌های سیاسی اسلامی لقب داد.

در فصل اول که تحت عنوان بیداری اسامی مرتب شده است تأکید می‌کند که نباید در تجربه‌ای واحد توقف ورزید، حتی اگر این تجربه، تجربه پیروزی انقلاب اسلامی ایران باشد، جمود در آن نقطه روا نیست. از سوی دیگر مبتنی کردن حرکت‌های تغییرطلب بر غیب و امور غیبی مطلق و حذف نقش انسان که قرآن آن را عنصر اساسی هر تغییری می‌داند، مشکل را حل نمی‌کند، در عین حال از بعد معنوی و ارتباط روحانی با مبنا هستی نباید غفلت ورزید و دو نکته مهم دیگر که در این فصل بدان اشاره رفته است یکی این‌که خشونت، همواره بهترین شیوه جنبش‌بیداری اسلامی نیست و دیگر این‌که هدف بزرگ، همانا اسلامی کردن جهان از ابعاد اندیشه و سیاست و اجتماع و اقتصاد است (صص ۱۸-۱۹).

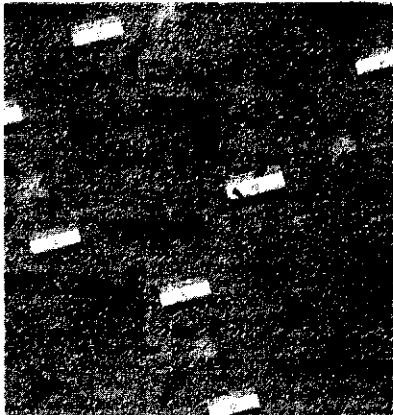
در فصل دوم، رکود و افسردگی اوضاع مسلمانان به اغراق و افراط در سنت‌گرایی و عقب‌ماندگی رهبران سیاسی اسلام‌گرایان نسبت داده شده است. فضل‌الله می‌گوید

تا جنبش‌های اسلامی را به بیرون آمدن از دایره تعصبات تنگ مذهبی و قبیله‌ای و به گشودگی به روی اوضاع و زمانه و پرهیز از کناره‌گیری از توده‌ها تشویق کند. یکی از نقاطی که خواننده به‌خوبی می‌تواند تمایز اندیشه فضل‌الله را با سلفی‌ها به‌خوبی دریابد مسأله اجرای شریعت است که از عمده‌ترین خواسته‌ها و آرمان‌های اسلام‌گرایان سلفی به شمار می‌رود. فضل‌الله معتقد است حکمت اجرای حدود و مجازات‌های اسلامی، پیش‌گیری و بازدارندگی از سقوط حیات انسانی در دام جرم و مجرمان است. ولی نیروهای ارتجاعی با تأکید بر اجرای مطلق حدود و مجازات‌های اسلامی، بدون در نظر گرفتن یکپارچگی و مکملیت نظام اقتصادی اسلام با نظام اجتماعی آن، عملاً ایده حکومت اسلامی را بنام می‌کنند. آنان با شعارهای خود تصویری متوحشانه از اسلام - در شیوه عملی برخورد با جرم و جنایت - ارائه می‌دهند و بسیاری از مسلمانان ساده‌لوح هم که تنها به شکل و نه به مضمون می‌نگرند، فریب آنان را می‌خورند. نتیجه این تلاش‌های واپس‌گرایانه، نقد شدید و بی‌رحمانه دشمنان اسلام است که از این فرصت طلایی بهره می‌برند تا اسلام را عامل بیچارگی مسلمانان و فقر و فلاکت‌زدگی‌شان معرفی کنند. فضل‌الله بر آن است که باید بهترین شیوه جریان بخشیدن شریعت را در زندگی مسلمانان مورد مطالعه قرار داد و باید یا شیوه تدریجی را برگزید و به مرور زمان فضا را برای پذیرش آنها آماده کرد و یا باید برخی مجازات‌ها را متوقف و به اجرای بعضی از آنها اکتفا کرد و بردباری به خرج داد تا اسلام پایگاه‌های خویش را در حل مشکلات اقتصادی و اجتماعی تکمیل کند زیرا مقتضای قواعد اسلامی هم در دوراهی حذف کامل اسلام از عرصه زندگی و حذف مقطعی برخی از احکام آن، این است که راه دوم پیموده شود (صص ۸۹-۸۸).

فضل‌الله معتقد است هدف فعالیت‌های سیاسی صرفاً نباید دست‌یابی به کلیدهای قدرت باشد بلکه فراگیری و گستردگی آموزه‌های اسلامی بر انسان مسلمان ایجاب می‌کند تا پرچمدار دعوت به سوی خدا در همه حوزه‌های فردی و اجتماعی باشد و از این رو او نباید از فعالیت‌های اجتماعی مانند خدمات خیریه غفلت ورزد. در فصل دوازدهم کتاب گفتمان اسلامی معاصر و چنانچه مشکلات آن مورد بررسی قرار گرفته است. فضل‌الله وجود دو رویکرد حاکم بر چارچوب فعالیت‌های جنبش‌های اسلامی معاصر را از مشکلات اصلی گفتمان اسلامی برمی‌شمارد. رویکرد نخست خط سنتی‌ای است که ریشه در نمونه‌ها و روش‌های اجتهادی تاریخی‌ای دارد بی‌آن‌که تحولات شگرف حاکم بر اوضاع و احوال زمانه درک و مطالعه کند؛ زبان و ذهنیت اینان با زبان و ذهنیت جهان معاصر هیچ تناسبی ندارد. برخی از اینان در ابعاد غیبی مطلق غرق شده‌اند چندان که حرکت زندگی برایشان به حالتی غیبی تبدیل شده است. اینان به سنت‌های الهی حاکم بر حرکت تاریخ و انسان توجه ندارند. بعد دیگر غیب‌زدگی غرق شدن در شخصیت‌های مقدس و نگرستن به آنان چونان مخلوقات غیبی بی‌ارتباط با هستی مادی و زدودن چهره انسانی از شخصیت آنان است. رویکرد دوم خط سازواری میان مفاهیم اسلامی و مفاهیم عصری است و پیشگامان این رویکرد برخلاف رویکرد اول که سلفی‌ها بودند، روشنفکران مسلمان هستند که می‌کوشند مفاهیم اسلامی را در قالب‌های مفهومی غربی بگنجانند. نقد فضل‌الله بر رویکرد سنتی سلفی‌گرا این است که این جریان خود را برای اندیشیدن در مسایل اجتهادی جدید که گاه خطای برخی آرای پیشینیان سلف را کشف می‌کند به زحمت می‌اندازد. برای‌شان در موضوع آزادی اندیشه مخالف عقیدتی به همان موضع سنتی که تمام اقوال و افعال آنان را تحریم می‌کند اکتفا می‌ورزد، در حالی که امروزه تحریم اندیشه مخالف سبب کسب محبوبیت برای آنان در میان مردم می‌شود. (ص ۲۹۷) نقد وی بر رویکرد دوم این است که به عاریت گرفتن مفاهیم غربی خدمتی به اصالت اسلامی نمی‌کند و حتی ذهنیت اسلامی را به این خیال می‌افکند که مفاهیم غربی اصالتاً ارزشمندتر و مفاهیم اسلامی باید متناسب با آن تأویل و تفسیر شوند. (ص ۳۰۰)

آثار منتشره مؤسسه گفت و گوی ادیان

تقویم تعطیلات رسمی زرتشتیان، کلیمیان، آشوریان و ارمنیان در ایران

این کتاب در چهار بخش «تقویم تعطیلات رسمی زرتشتیان، کلیمیان، آشوریان و ارمنیان» طراحی شده است و در هر بخش علاوه بر درج مناسبت‌ها، توضیحات اجمالی نیز درباره آنها آمده است. کتاب ۸۰ صفحه و قیمت آن ۱۲۰۰ تومان است که مشترکان مجله «اخبار ادیان» ۲۰ درصد تخفیف خواهند داشت.

در صورتی که مایل به خرید این کتاب هستید، برگ درخواست زیر را پر کرده، پس از واریز کردن وجه، به همراه فیش پرداختی به نشانی و یا نامبر زیر ارسال کنید و یا مستقیماً به دفتر مؤسسه مراجعه فرمایید.

از برخورد تا گفت و گو

کتاب «از برخورد تا گفت و گو» مجموعه‌ای از مقالات و فصول برگزیده متفکران و نویسندگانی چون «سیدمحمد حسین فضل‌الله»، «موریس بورمانس»، «رضوان السید»، «سعد غراب» و «سمیر جیل الیسوعی» است که هر کدام از زاویه خاصی موضوع روابط مسلمانان و مسیحیان را در طول تاریخ بررسی کرده و ظرفیت‌های دو دین اسلام و مسیحیت را جهت تعامل مسالمت‌آمیز بیان کرده‌اند. کتاب توسط حمیدرضا شریعتمداری ترجمه شده و در ۲۵۸ صفحه به چاپ رسیده است. قیمت آن نیز ۲۲۰۰ تومان است که برای مشترکین مجله «اخبار ادیان» ۲۰ درصد تخفیف منظور خواهد شد. در صورتی که مایل به خرید این کتاب هستید، برگ درخواست زیر را تکمیل و پس از واریز کردن وجه، به همراه فیش پرداختی به نشانی و یا نامبر زیر ارسال کنید و یا مستقیماً به دفتر مؤسسه مراجعه فرمایید.

از برخورد تا گفت و گو

(مقالاتی درباره مناسبات اسلام و مسیحیت)
ترجم حمیدرضا شریعتمداری

درست نگه‌دارید

تهران، خیابان ولیعصر، روبه‌روی جام‌جم، خیابان شهید طاهری، شماره ۳۸، مؤسسه گفت و گوی ادیان،
تلفن ۲۰۴۰۳۴۰، نامبر ۲۰۵۳۳۵۵، صندوق پستی ۱۵۸۷۵-۵۹۳۴

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

نام و نام خانوادگی:

نام و تعداد کتاب درخواستی:

نشانی:

کدپستی:

تلفن:

شماره اشتراک مجله «اخبار ادیان» (در صورتی که مشترک هستید):